ANTİK DÖVR METALLURGİYASI VƏ METAL İSTEHSALININ ÖYRƏNİLMƏ TARİXi

Nəsibə Mustafayeva
(AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu)
nasibamustafayeva@gmail.com

Xülasə

Açar sözlər: Antik dövr, Yaloylutəpə, dəbilqə, torpaq qəbr

Qafqaz Albaniyasının zəngin arxeoloji abidələri bu ərazinin böyük tarixə və mədəniyyətə malik olduğunun göstəricisidir.

2009-cu ildə, Şəki-Qax-Oğuz arxeoloji ekspedisiyası Oğuz bölgəsinin Kərimli kəndi ərazisində yerləşən və şərti adı "Hökmdar məzarlığı" adlandırılan kurqanlar düzündə iki istiqamətdə iş aparılmışdır. "Hökmdar məzarlığı"-da yerləşən 1-saylı kurqanda aşkar edilmiş qızıldan olduğu güman edilən öküz başı fiquru və may böcəyi formasında olan medalyon diqqəti daha çox cəlb edir.

2009-cu ildə, Qəbələ arxeoloji ekspedisiyasına təqdim edilən Tola kəndi sakini tərəfindən tapılmış metal dəbilqə də böyük marağa səbəb olmuşdur. Eynilə belə bir dəbilqə 1965-ci ildə Ağsu rayonunun Nüydi kəndi yaxınlığında tapılmışdır.

Tədqiqatlar əsasında aşkar edilmiş qəbirlərin və metal məmulatların b.e.ə II-III əsrlərə və eramızın II-III əsrləsinə aid etmək olar.

HISTORY OF THE STUDY OF ANCIENT METALLURGY AND METAL PRODUCTION

Nasiba Mustafayeva

Summary

Keywords: Antique period, Yaloylutapa, helmet, ground grave

Wealth archaeological monuments of Caucasian Albania is indicator of existence of ancient history and culture in this territory.

In 2009, archeological expedition of Shaki-Qakh-Oghuz made investigation on two directions in mound plain called as "King's tomb" conventional name where located in Karimli village around of Oghuz district.Figures, supposed made by gold, like head of ox and medallion like beetle, discovered in 1st mound of "King's tomb" attracted so much.

In 2009, metal helmet discovered from Tola village at archeological expedition of Gabala by peasant, was great cause of interest.Similary, helmet like that, discovered around of Nuydu village of Aghsu district.

Metal products and graves which was discovered by investigations we can relate b.c II-III centuries and a.d II-III centuries.

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ДРЕВНЕЙ МЕТАЛЛУРГИИ И ПРОИЗВОДСТВА МЕТАЛЛОВ

Насиба Мустафаева

Резюме

Ключевые слова: античный период, Ялойлутапе, земляная могила

Богатство археологических памятников Кавказской Албании свидетельствует о существовании на этой территории древней истории и культуры.

В 2009 году археологическая экспедиция Шеки-Гах-Огуз провела исследование по двум направлениям на холмистой равнине, называемой условным названием «Царская гробница», в селе Керимли Огузского района.Так привлекали фигурки, предположительно сделанные из золота, такие как голова быка и медальон в виде жука, обнаруженные в 1-м кургане «Царской гробницы».

В 2009 году большой интерес вызвал металлический шлем, обнаруженный крестьянином в селе Тола во время археологической экспедиции в Габале. Аналогичный шлем был обнаружен в районе села Нуйду Агсуинского района.

Металлические изделия и могилы, обнаруженные в результате исследований, можно отнести к II-III вв. До н.э. и II-III вв. Н.э.

Azərbaycan ərazisində antik dövrün araşdırılması müstəqillik dövründə dahada aktivləşdirildi.2009-cu ildə N.Muxtarov və İ.Bədəlova tərəfindən Şəki-Qax-Oğuz arxeoloji ekspedisiyası geniş tədqiqat işi aparılmışdır.Oğuz bölgəsinin Kərimli kəndi ərazisində yerləşən və şərti adı "Hökmdar məzarlığı" adlandırılan kurqanlar düzündə iki istiqamətdə iş aparılmışdır. "Hökmdar məzarlığı"-da yerləşən 1-saylı kurqanda aşkar edilmiş qızıldan olduğu güman edilən öküz başı fiquru və may böcəyi formasında olan medalyon diqqəti daha çox cəlb edir. Öküz başı fiquru hakimiyyət rəmzidir. Adətən belə fiqurlar Şumer hökmdarlarına məxsus sərdabələrdə aşkar edilir. Lakin Kərimli kurqanından tapılmış öküz başı daha çox zebunu xatırladır. Yerli istehsal olduğu şübhə doğurmur.Şəki, Şəmkir, Qaracəmilli tunc maral fiqurları bu semantikaya daxildir.(1.səh81-82)

Kurqandan tapılan mayböcəyi fiquru Azərbaycanın bugünki düşüncəsi ilə təsdiqlənən mifologiyamızın qədim qaynaqlara malik olduğunu göstərir.(1.səh81-83)

Kurqandan aşkarlanan bəzək əşyaları, silah və əmək əşyaları tuncdan hazırlanmışdır.

2009-cu ildə İ.Babayev tərəfindən aparılmış Qəbələ arxeoloji ekspedisiyasının Antik Qəbələ dəstəsinin apardığı çöl-tədqiqat işlərinin də maraqlı işləri olmuşdur.Ekspedisiya-qazıntı işləri aparılarkən yaxınlıqda yerləşən Tola kəndinin sakini Məhərrəmov Hafiz öz kəndlərindən təxminən 1km şimalda Tola ilə Sultan Nuxa kəndləri arasında yerləşən Uzuntala adlanan yerdə su arxa çəkilərkən metal dəbilqə tapdığı haqda məlumat verdi. Bu dəbilqə Azərbaycan Tarix muzeyinə təqdim edilmişdir. Dəbilqə nazik mis təbəqədən düzəldilib. Bəzi hissələri qırılsa da, onun tam formasını müəyyən etmək mümkündür. Dəbilqə yuxarıdan silindirik boru olan qulaqlı papaq formasındadır. Eynilə belə bir dəbilqə 1965-ci ildə Ağsu rayonunun Nüydi kəndi yaxınlığında tapılmışdır. Dəbilqənin kənarlarında bir neçə yerdə cüt-cüt kiçik dairəvi deşiklər vardır. Yəqinki bu deşiklər onun içərisindəki qalın keçə astarı tikmək üçündür. Həmin ərazidən tunc və dəmir bəzək əşyalarıda aşkar edilmişdir. Tədqiqatlar əsasında dəbilqənin və aşkar edilmiş qəbrlərin b.e.ə II-III əsrlərə aid etmək olur.(1.səh185)

2009-cu ildə Mil-Qarabağ arxeoloji ekspedisiyası Ağcabədi rayonun ərazisində Qalatəpə qədim yaşayış məntəqəsində qazıntı işləri aparmışdır.Bu şəhərdə 150-200m şərqdə 4 hektara yaxın sahədə antik dövrə aid küpqəbrlərdən ibarət nekropol yerləşir. Qədim Gavurarxın dərin yatağı bu nekropolu Qalatəpə şəhər məskənindən ayırır.Güman edilirki, bu suvarma sistemi eramızın ilk əsirlərində çəkilmiş, küp qəbrləri nekropolunu kəsməklə Qarqarçayla birləşdirilmişdir. Bu ərazidə qazıntı aparılmış və 4 küp qəbr aşkar edilmişdir. Qəbr avadanlığı arasında dəmir qılınc, tuncdan çoxlu miqdarda bəzək əşyaları-sancaq, zınqırov, üzük, quş və maral fiqurları, pasta, əqiq və müxtəlif daşlardan muncuqlar vardır. Bir saylı küp qəbrin içərisinə mərhumu sağ böyrünün üstünə, tiyəsinin mərkəzinin eni 10sm dəstəklə birgə ümumi uzunluğu 1m olan dəmir qılınc qoyulması bu qəbrin döyüşçüyə məxsus olduğunu söyləməyə əsas verir. Dəfn küplərinin xeyli kiçik olduğu digər 3 qəbrdən muncuq, kiçik ölçülü üzük, sırğa və başqa bəzək əşyaları üstünlük təşkil edir. Bu isə həmin küplərdə uşaq və qadınların dəfn edildiyini göstərir. Qalatəpə nekropolunun saxsı məmulatı Mil-Qarabağ düzənliyindəki oxşar və sinxron abidələrdə xüsusilə Ağcabədi rayonunun Üzeyirkənd yaxınlığındakı Qaraköbər küp qəbrlərindən əldə edilən materiallara yaxındır.(2.səh69-96) Həmin ərazidə aşkar edilmiş sallama qəbrlərdən tuncdan hazırlanmış aşağıdakı bəzək əşyaları tapılmışdır. İki ədəd sancaq, iki ədəd lövhə şəkillə asma bəzək, bir cüt sırğa, dörd ədəd zınqırov, çubuqvari halqa və bir ədəd sədəf qaşlı üzük. Sancaqlardan birinin rombşəkilli

üzəri pasta və mina ilə bəzədilmişdi. Belə sancaq bəzəklər eramızın ilk əsirlərində Roma İmperiyasının əyalətlərində geniş yayılmışdır (3.səh345, 4,102,214). Azərbaycanın digər abidələrindən (Mingəçevir, Qəbələ, Şamaxı və.b) Qara dənizin şimal sahillərindəki antik abidələrdən, qonşu regionlarda oxşar sancaqlara təsadüf olunmuşdur. Qaratəpə nekropolunda rast gəlinmiş sancaqların Roma mənşəli olması şübhə doğurmur. C.Xəlilov hesab edir ki, bəzək sancaqlar iqtisadi əlaqələr nəticəsində Romadan vəya onun əyalətlərindən Albaniyaya gətirilmişdir(4.səh144).

Roma da Yuli Sezarın ölümündən sonra sikkələrin üzərinə hökmdar və onun ailə üzvlərinin baş hissəsinin həkk olunmasına başlamışdır. Oktavian Avqustun dövründən 25 denariyə bərabər olan (8.19q) qızıl və bürüncdən Dupondia və Sesteria dövriyyəyə buraxılmışdır. Sesterianın çəkisi isə 1unsiya(29.86q)(4.səh79).

2009-cu ildə Nərgizava nekropolunda aparılmış arxeoloji tədqiqatlarıda böyük əhəmiyyət kəsb edir.Ağsu rayonunun Gəgəli kəndi ərazisində yerləşən Nərgizava abidəsi Azərbaycanın zəngin antik və ilk orta əsr abidələrindən biridir. Hələ ötən əsrin 80-90-cı illərində yerli əhali öz həyətyani sahələrində apardığı təsərüfat işləri zamanı müxtəlif ölçülü saxsı qablara, tunc, gümüş və qızıl əşyalara, silahlara insan və heyvan sümüklərinə rast gəlirdilər. Buradan tapılmış yüzdən artıq unikal əşya yerli sakinlər tərəfindən milli Azərbaycan tarixi muzeyinə və Ağsu rayon Tarix və Diyarşünaslıq muzeyinə təhvil verilmişdir.2009-cu il iyun ayında AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitunun Şamaxı-Xınıslı ekpeditisiyası A.A. Quliyevin rəhbərliyi ilə Nərgizava abidəsində kəşfiyyat işlərini başladı.

Kənd sakini Məhəmməd Mirzəyevə məxsus həyətyani sahədə aparılan qazıntı işləri zamanı 30 torpaq qəbr aşkar edildi. Skeletlər əsasən başı cənub istiqamətində sağ böyrü üstə bükülü vəziyyətdə dəfn edilmişdilər. Kişi skeletlərinin yanında dəmir nizə ucluqları, bıçaqlar, qadın skeletlərinin yanından müxtəlif muncuqlar, dəmir sancaqlar aşkar edildi. Qazıntılar zamanı aşkar edilmiş 6-saylı torpaq qəbr uşağa məxsus idi. Sol böyrü üstə üzü cənub-şərqə dəfn edilmiş qız uşağının baş hissəsindən bir ədəd iri tunc asma muncuq aşkar olundu(5.səh194). Yeddi saylı torpaq qəbr isə, kişiyə məxsus qəbr olub baş tərəfinə bir ədəd ucu şimal-qərbə istiqamətlənmiş dəmir nizə ucluğu qoyulmuşdu(5.səh194). 11-saylı qəbrdə aşkar olunmuş skeletin üzü cənub-şərqə qoyulmuş və başının arxasında yerə basdırılmış üç ədəd dəmir nizə ucu aşkarlandı(5.səh195). 16-saylı qəbrdə skelet sağ böyrü üstə başı cənub-şərqə doğru olmaqla dəfn edilmişdir. Skeletin çanaq sümüyünün arxasından dəmir bıçaq aşkar olundu(5.səh196). 18-saylı qəbrdə də skelet 16-saylı qəbrdə olduğu kimi dəfn edilmiş, qarşısında bir ədəd dəmir nizə ucluğu sancılmışdır (5.səh196). 28-saylı qəbrdə aşkar edilmiş skeletin yanında bir ədəd dəmir qarmaq, sinəsində isə dörd ədəd müxtəlif formalı muncuq aşkar

olunmuşdu(5.səh197). 29-saylı qəbrdə skeletin arxa tərəfində bir ədəd dəmir nizə ucluğu basdırmışdır. 30-saylı qəbrdə, dəfn edilmiş skeletin əllərinin qarşısında dəmir bıçaq aşkar olundu. Dizlərinin qarşısında qoyulmuş Nərgizava tipli qabın yaxınlığından dəmir nizə ucluğu tapıldı. Nizə ucluğu əyilmiş vəziyyətdə qəbrə qoyulmuşdu. Çanaq sümüyünün üzərində dəmir toqqa başlığı aşkar edildi(5.197).

Qax rayonu Lələli kəndi yaxınlığındakı yaşayış yerində aparılan tədqiqatlar bölgənin antik dövr tarixini öyrənməyə imkan verir.Qazıntılar zamanı həvəngdəstə və çəki daşlarından savayı çaydaşlarından düzəldilmiş qara rəngli amuletlər, kiçik obsidian fraqmentləri, tunc fiqur, tuncdan hazırlanmış bəzək əşyaları və ox ucluqları aşkar olunmuşdur(6.səh208).

2012-ci ildə Azərbaycanın şimal-qərb rayonlarında aparılan arxeoloji tədqiqatlar və qazıntı işləri davam etdirilmişdir. Şəki rayonu ərazisində (Fazil kənd) Təpəbaşı nekropolunda dörd qəbr abidəsi tədqiq edilmişdir.1-saylı qəbr, torpaq qəbr olub, uşağa məxsusdur.Qəbrdə bıçaq, nizə tiyələri aşkar edilib. Qəbrin antik dövrə aid olduğu şübhə doğurmur.(7.səh114)

2-saylı qəbr, açılmış qəbrlərdən bəzək əşyalarının zənginliyi ilə fərqlənir.Bu isə bu qəbrin qadına məxsus olduğuna əsas verir. Skeletin qarşı tərəfində mis bəzək əşyaları, mis həlqələr, mis və qeyri-metaldan kiçik muncuqlar aşkar edilmişdir. Onuda qeyd edək ki, bütöv şəkildə iribuynuzlu heyvan sümüklərinin insanla birlikdə dəfni ikinci dəfədir ki, Təpəbaşı nekropolunda qeydə alınır.Qəbrlərin demək olar ki, eyni dövrə(b.e.ə 4-3 əsrlərə) aid olduğu şübhə doğurmur.(7.səh115)

3-saylı qəbr, inventarları bütövlükdə 50 ədəddir.Qəbrin bir küncündə isə nizə, xəncər(çox pis qalıb) olan kiçik bardaq qoyulub.(7.səh115)

4-saylı qəbrdən dördkünc şəkildədir. Skeletin kəllə sümüyü tərəfdən düymə formalı mis və qeyri-metal muncuqlara təsadüf edilir.Qəbrdə bir ədəd kiçik dəmir xəncər tiyəsi tapıldı. Sol gicgah sümüyünü 6sm deşərək içəri girmişdir. Digər dəmir xəncərin qəbrin şərq hissəsində, tiyə hissəsi tam çürümüş, küt hissəsi qismən salamat qalmış, nizə isə kəllə sümüyündən bir qədər aralı aşkar olundu. Ümumiyyətlə 2012-ci ildə tədqiq edilən qəbrlər Qafqaz Albaniyasının b.e.ə IV-III yüz illiklərinə aiddir.(7.səh116)

Oğuz rayonu Kərimli kəndi Dərə-Zəmin nekropolunda dəfn adətinin səciyyəvi və ümumi cəhətlərinin xronologiyasını dəqiqləşdirmək üçün arxeoloji qazıntı işləri aparılmışdır. Bu ərazidə 4 ədəd qəbr aşkarlanmışdır.

4-saylı qəbr araşdırılarkən ilk dəfə olaraq Dərə-Zəmin nekropolunda ox ucları məhs bu qəbrdə aşkar olunur.Bu qəbrin döyüşçü vəya ovçu qəbri də adlandıra bilərik. Qəbrdən bütöv xəncər və mərmərdən ortası deşik çoxbucaqlı formada kəsik konusa oxşar əsa başı, onun içinə üstünə qoyulmuş ox ucları və bir ədəd maşa(pinsetə oxşayır, naqqaş da hesab etmək olar), xəncərin altından

bir kiçik bıçaq da aşkar olunub. Ümumiyyətlə bu qəbr də metal məmulatların sayı 10 ədəddir(bıçaq, naqqaş, xəncər və yeddi ədəd ox ucu)(8.səh118-119) .

Antik dövr üzrə Lerik arxeoloji ekpedisiyasının apardığı tədqiqatlarda mükəmməl nəticə verdi(C.T. Eminli, E.Ə. İskəndərov). Arxeoloji ekspedisiya zamanı Gürdəsər kəndi ərazisində,Əliabad-Gürdəsər yolunun üstündə Piboz adlı (talışcadan tərcüməsi əldən düşmüş, qocalmış yer mənasını verir) təpədən torpaq qəbrləri tədqiqata cəlb olunmuşdur.2012-ci il tədqiqatları nəticəsində otuz torpaq qəbr araşdırılmışdır.

Aşkar edilmiş qəbrlər həm böyüklər, həmdə uşaq dəfnlərinə aiddir. Bu qəbrlərdə müəyyən xüsisiyyətlər vardır ki, hərbirində kül və kömür izləri, başlarının yuxarı hissəsində vəya arxasında piyalə dəmir nizə başlığı qoyulmuşdur(9.səh211).

Bəzi qəbrlərdə nizə başlıqlarına 3-5 ədəd və daha çox təsadüf olunmuşdur.Nizə başlıqlarına uca yaxın hissələrində əymələr vardır ki, bunun xüsusi məqsədlə edilmə ehtimalı vardır. Dəmir nizə başlıqları ilə yanaşı skeletn qarşısında vəya arxasında dəmir qılınc və xəncər, qurşaq hissəsində oraqvari bıçaqlar vardır. Nadir hallarda skeletin kəlləsi yaxınlığında qoyulmuş kasa və iri piyalənin içərisində də dəmirdən hazırlanmış oraqvari bıçaq vəya nizə başlığı aşkar edilmişdir.(9.səh211)

Bütün qəbrlər tunc və gümüş qolbağlar, üzüklər, sırğalar kimi bəzək əşyaları ilə zəngindir. Tunc əşyalarla nisbətdə gümüş nümunələr azlıq təşkil edir. Tunc bəzəklər içərisində it və maral formalı asmalar, şəbəkə formalı zınqırov asmalar, saç boruları da vardır.(9.səh211)

Qəbrlərin çoxu tək dəfndən ibarət olsa da iki halda qoşa dəfnli qəbrlərədə rast gəlmək olur. 41 nömrəli qəbrdə dəfn olunmuş ana və uşaq cənub-qərb, şimal-şərq istiqamətində zəif bükülü vəziyyətdədirlər. Ananın kəlləsinin yuxarı hissəsində içərisində kiçik piyalə və oraqvari bıçaq qoyulmuş kasa vardır.Kasanın yanına dəmir nizə başlığıda qoyulmuşdur. Hər iki skeletin üzəri və ətrafı tunc və gümüş bəzək əşyaları həmçinin müncuqlarla zəngindir(9.səh211).

Çox nadir hallarda skeletin qolları üzərində həmçinin oksidləşmə zamanı qolbağa yapışmış vəziyyətdə parça qalıqlarına, kömürləşmiş vəziyyətdə geyim, xüsusəndə baş geyim izlərinə təsadüf edilir. 24 nömrəli qəbri buna misal göstərmək olar. Sağ yanı üstə zəif bükülü vəziyyətdə aşkarlanmış skeletin başı kömürləşmiş düymələrlə əhatələnmişdir. Kəllənin üzərində təxminən 2sm enində qara ləkə vardır ki, düymələrin məhs onun üzərində olduğunu söyləmək olar. Ölünün qolları dirsəkdən bükülərək üzünün qarşısına qoyulmuş sonra üzərində od mərasimi keçirilmişdir. Qulaqlarında gümüş sırğa, barmaqlarında tunc məftildən spiral üzüklər, qollarında tunc qolbaqlar vardır. Qolbaqların ortası içəriyə batıq hazırlanmışdır. Skeletin qurşağını tunc halqalardan hazırlanmış kəmər, kəməri birləşdirən göbələkvari tunc başlıqlar əhatə etmişdir.

Onun qurşağı üzərində olan oraqvari bıçaq da, qeyd edilən tunc kəmərdən asılmışdır. Başında bəzək vəya geyim detallarına sıx bükülü dəfn olan 22 nömrəli qəbrdə də rast gəlinmişdi.(9.səh211)

Bu məzarlıqda sıx bükülü vəziyyətdə dəfn olunmuş qəbrlərə də təsadüf edilirdi. Zəif bükülü qəbrlərdən fərqli olaraq sıx bükülü dəfnli qəbrlər azlıq təşkil edir. Sıx bükülü dəfn qəbrlərində də sağ və sol yanı üstə qoyulma, qəbrin istiqaməti qəbr avadanlığı, kül və kömür qalıqları kimi əlamətlər eynidir. Sıx bükülü dəfnli qəbrlər daha iri ölçülü olur. Misal üçün 22 nömrəli qəbrin uzunluğu 3m-dən bir qədər artıqdır. Digər qəbrlərdəki kimi burada kiçik örtülü qablar kəllənin yuxarı və arxa hissəsində iri həcmli qablar ayaq tərəfdə qoyulmuşdur. İri ölçülü qablar bəzən qalaq halında, çox vaxt isə bir cərgə boyu qoyulur. Dirsəklə qarın arasındakı boşluğa banka formalı qabın qoyulması bu qəbrlər üçün səciyyəvidir. Qeyd edilən qabın içərisində gildən hazırlanmış iy başlığı vardır. Skeletin qolları tunc qolbaqlar barmaqları tunc üzüklərlə zəngindir. Əllərinin qarşısında kömür qalıqları vardır. Zəif bükülü dəfnli qəbrlərdən fərqli olaraq sıx bükülü dəfnli qəbrlərdə heyvan sümüklərinə daha kütləvi şəkildə təsadüf olunur.(9.səh211-212)

Piboztəpə nekropolunda təsadüf olunan digər qəbrin növünə parçalanmış dəfnli qəbrləri aid etmək olar. Nekropolda, sonrakı dövrdə dağıdılmış qəbrlərlə yanaşı, parçalanmış dəfnli qəbrlərin də olması bir qədər çaşqınlıq yaradır.Parçalanmış dəfnli qəbrlər dedikdə, cəsədin parçalanaraq qəbrə qoyulması nəzərdə tutulur ki, bunlar dağıdılmış qəbrlərdən bir çox əlamətlərinə görə seçilirlər. Parçalanmış dəfnli qəbrlərdə skeletlər qəbr kamerası sərhədləri daxilində izlənilir. Alt vəya üst çənənin çevrilərək sümüklərin içərisinə qoyulmasına da parçalanmış dəfnli qəbrlərin bir əlaməti kimi güman etmək olar. Bu kimi qəbrlərdə olan skeletlər üzərində bəzək əşyalarının olması parçalanmış qəbr əlaməti ehtimalında çaşqınlıqlar yaradır.(9.səh212)

Parçalanmış dəfnli qəbrlərlə yanaşı Piboztəpə nekropolunda dağıdılmış qəbrlərədə təsadüf edilmişdir. Nekropolda dağıdılmış vəya dağılmış qəbrlərin birneçə baş vermə səbəbi müəyyənləşdirilmişdir. Buna misal olaraq həmdövr qəbrlərin sıx qazılması(bu səbəb çox nadir hallarda izlənilir) sonrakı dövr qəbrlərinin qazıntısı, yol çəkilişi, torpaq və təsarüfat işləri səbəb kimi göstərmək olar.Dağıdılmış qəbr bir çox hallarda bəzək əşyalarıda smüklərlə birlikdə kənarda qalaqlanmış vəya ikinci dəfə basdırılmışdır.

Tədqiqatlara cəlb olunmuş qəbrlərdən saxsı, daş, şüşə, sümük, tunc, gümüş və dəmir məmulatları toplanmışdır.(9.səh212)

Bütün qəbrlər zəngin bəzək əşyaları ilə müşaiyət olundu. Beləliklə skeletlərin sağ və sol qollarında bir-üç bəzən isə yeddi tunc qolbaq, barmaqlarında da tuncdan adi məftil formalı, spiral və lentşəkilli üzüklər baş hissəsində tunc və gümüşdən hazırlanmış sırğalara təsadüf olunur. Qolbaqlar

üçün əsasən ortası içəriyəbatıq forma səciyyəvidir. Qalın gövdəli başlarına doğru daralan qolbaqlar da vardır. Bucür qolbaqların qurtaracaq yerləri dərin cızmalarla bəzədilmişdir.(9.səh212)

2012-2016-cı illərdə İ.A. Babayevin rəhbərliyi ilə antik Qəbələ şəhərinin yerində aparılmış qazıntılar davam etdirilmişdir. 1967-1983-cü illərdə I və II qazıntı sahələrində ictimai binaların qalıqları ilə yanaşı çoxlu gil bullalar b.e.ə III-I əsrlərdə zərb olunan yerli və başqa ölkələrdəndən gətirilən o cümlədən Parfiya hökmdarlarının draxmaları, Yuli Sezar və başqa Roma imperatorlarının gümüş denariləri, çox güman ki, Qəbələnin özündə zərb olunan gümüş, pullar tapılmışdır. Tapıntılar arasında digər ölkələrdən gətirilən əşyalar da vardır.

Bu tapıntılar o zaman Qəbələdə öz dövrü üçün yüksək şəhər mədəniyyətinin olduğunu və bu şəhərin bir çox ölekələrlə ticarət əlaqələri saxladığını göstərir. Tapıntılar eyni zamanda göstərir ki, şəhərin bu hissəsində b.e.ə III-I əsrlərdə ticarətlə əlaqədar tikililər olmuşdur.(10.səh197)

1966-cı ildə, burada 2 kiçik ölçülü kurqanın yerli əhali tərəfindən dağıdılması zamanı orada b.e.ə II əsrin 30-20-cı illərdə gizlədilən böyük pul dəfinəsinin tapılıb dağıdılması ilə əlaqədar qazıntılar aparılmışdır. O zaman həmin sahədə 700-ə qədər gümüş pullar toplanmışdır. Bir çox pullar isə yerli əhali arasında yayılmışdır. Toplanılan pullar haqqında Moskvada böyük məqalə nəşr edilmişdir. (11.səh198)

2016-cı ilin mart ayında Şamaxı-Ağsu arxeoloji ekspedisiyasının rəhbəri A.A. Quliyev tərəfindən Şamaxı rayonu Dəmirçi kəndi ərazisində Gəgəli nekropolunda arxeoloji qazıntı işləri aparılmışdır. Burada on daş qutu qəbr yeri müəyyən edilmişdir.(12.səh251)

Üzəri iri sal daşlarla örtülmüş qəbrlər içəridən qaya və çay daşları ilə uzunsov formada hörülmüşdür. Qəbr təmizlənərkən buradan tuncdan düzəldilmiş möhür üzük aşkar edilmişdir.

I saylı qəbr: Skeletin boğaz nahiyəsindən çoxlu sayda pasta muncuqlar əlinin yanından tuncdan düzəldilmiş möhür üzük aşkar edilmişdir.(12.səh256-258)

II saylı qəbr: Skeletin sinəsinin qarşısında uzunluğu 0.9m dəmir qılınc qoyulmuşdur. Qılınc erroziyaya uğrasa da, üzərində ağac qının fraqmentləri aydın seçilirdi.(12.səh259)

III saylı qəbr: Skeletin sinəsinin qarşısında uzunluğu 0.8m olan dəmir qılınc qoyulmuşdur. Paslanmış qılıncın üzərində ağac qının fraqmentləri müşahidə olunurdu.(12.səh257)

IV saylı qəbr: Skeletin əlinin yanından tunc möhür üzük, boğaz nahiyəsində pasta muncuq aşkar edildi. Möhürün üzərində cızma naxışlar var.(12.səh257)

VI saylı qəbr: Skeletin sinəsinin qarşısında uzunluğu 0.7m olan dəmir qılınc qoyulmuşdur. Qılınc üzərində ağac qının fraqmentləri aydın seçilirdi.(12.səh258)

Gəgəli nekropolundan ümumilikdə möhür üzüklər, mis asma-lövhə, pasta muncuqlar, dəmir qılınc, nizə ucluqları aşkar edilmişdir(12.səh285).

Şamaxı rayonunun Dəmirçi kəndində yaşayan etnik məişəcə tat olan yerli əhali XIX əsrin əvvəllərində indiki İsmayıllı rayonunun Lahıc bələdiyyəsinə daxil olan Əhən kəndindən buraya köçmüşdürlər.Əhən sözünün tat dilində tərcüməsi də elə "dəmir" kimi izah edilir. Buda kənd əhalisinin qədim zamanlardan dəmirçilik sənəti ilə məşğul olması ilə bağlıdır.(12.səh259)

2014-cü ildə Soltannuxa kəndi ərazisində tədqiqatlar aparılarkən yeddi qəbr aşkar edilmişdir. Burada üç qəbrdə qoşa dəfn qeydə alınmışdır.Qəbrlərdə zəngin keramika nümunələri və bəzək əşyaları əldə edilmişdir.(13.səh105)

I qəbr: Qəbrdə muncuq, tunc və dəmir bəzək əşyalarına təsadüf olunmuşdur ki, bunlarda qalaq formasında sağ üzü üstə olan skeletin kəlləsinin arxasında qoyulmuşdur. Bəzək əşyalarından biri dəfn küpünün xaricində-kameranın döşəməsində qeydə alındı.Qəbr avadanlığının içərisində iki ədəd tunc sırğa, bir ədəd konus formada tunc bəzək əşyası, bir ədəd dəmir əşya, həmçinin şüşə muncuqlar daxildir.(13.səh107)

III qəbr: Bu qəbr II xəndəyin qərb qutaracağında qeydə alındı. Qəbrin cənub-qərb kənarında qabın üzərinə iki ədəd dəmir nizə başlığı, şimal-qərb kənarında olan qabın üzərinə oraq formalı dəmir bıçaq qoyulub. Oxşar dəmir bıçaq, skeletin qarşısına da qoyulmuşdur.Korroziyaya uğradığı üçün onu götürmək mümkün olmadı.(13.səh108)

Mərkəzdə olan skeletin üzərində tunc boyunbağı, tunc qolbağ və tunc üzüklə yanaşı xeyli sayda muncuq da vardı.(13.səh108). Mərkəzi skeletdən əlavə, qəbrdə digər insan skeletlərinə də təsadüf edilmişdir.Qəbrin şimal kənarında olanskeletin üzünün qarşısı ilə sağ əlinin arasında əyilmiş vəziyyətdə tunc sancaq vardır.(13.səh109)

IV qəbr: Qəbr avadanlığı içərisində saxsı qablarla yanaşı skeletin yanında və üzərində dəmir silahlar, gil iy başlıqları tunc bəzək əşyaları, tunc və şüşə muncuqlar vardır. Dəmir əşyalar bıçaq qınından ibarət olmaqla güclü dağınıqlığa qalmışdır.Onların skeletlə birlikdə götürülərək laborator bərpasına ehtiyac duyulur. Skeletin kəlləsinin üzərində bir ədəd tunc sırğa, üzünün qarşısında qalın tunc məftildən halqa vardır. Barmağında tunc məftildən spiral üzük vardır. Skeletin boyun nahiyəsində düzüm formasında tunc və şüşə muncuqlar vardır. Muncuqların içərisində çürüntü halında ip də qalmışdır.(13.səh112)

Qeyd olunan qəbrlərin və oradan əldə olunan maddi-mədəniyyət nümunələrinin müqayisəli təhlili nəticəsində onları eramızın II-III əsrlərinə aid etmək olar.(13.səh113)

Ədəbiyyat siyahısı

1. AMEA Azərbaycan arxeoloji tədqiqatlar 2009səh81-83:səh185
2. Osmanov F.L "Azərbaycan küp qəbrlərinin meydana gəlməsi və yayılması məsələsinə dair (Mil düzündə son arxeoloji tədqiqatlar əsasında). Azərbaycanın maddi-mədəniyyəti, X cild-Bakı 1987 səh69-96
3. Археология СССР, Античные государства Северного Причерноморья-М. 1984 с345, 4, с102-214
4. Халилов Дж. А Материальная культура Кавказской Албании. Баку 1985. с144:səh79
5. Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar 2009 səh194-197:205
6. Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar 2009 V.Kərimov, M.Əliyev, H.Kərimov "Azərbaycan Qax rayonunun Hələli kəndinin yaxınlığında yerləşən Torpaqqala yaşayış məskənində arxeoloji tədqiqatlar" səh208
7. Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar 2012 səh114-116
8. Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar 2012 səh118-119
9. Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar 2012-2013 səh211-212
10. Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar 2015-2016 səh197
11. И.А Бабаев, С.М Казиев "Кабалинский кладмонет эллинсктической эпоху II Нумизматика и енинграфика" Т.IX, М, 1971, с198
12. Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar 2015-2016 səh251:256-259
13. Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar 2014-cü il səh105-113